

UTASI CSILLA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
csilla.utasi@gmail.com

AZ OBSIDIO SZIGETIANA HORVÁT FORDÍTÁSA

Zrínyi Péter 1660-ban, Velencében adta ki bátyja, Zrínyi Miklós 1651-es, *Adriai tengernek Syrenaia* című kötetének horvát fordítását. Zrínyi Péter az 1651 és 1655 közötti időszakban fogott hozzá az átültetéshez, ekkorra datálható az *Opsidio Szigetiana* első nyolc énekének fordítását tartalmazó autográf kézirat, melyet ma Bécsben őriznek. Míg kezdetben szöveghű fordításra törekedett, addig az eposz nyomtatásban megjelent horvát szövegét a tenger melléki városokban virágzó eposzok jegyeivel ruházta fel. A dolgozat a fordítás társadalmi és kulturális kontextusának feltárásával az időben egymást követő két szövegváltozat különbségére keres magyarázatot.

Kulcsszavak: *Obsidio Szigetiana*, Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter, horvát fordítás, reprezentáció, politikai program

Zrínyi Miklós 1651-ben, Bécsben adta ki *Adriai tengernek Syreneaia: Groff Zrini Miklós* című kötetét. Zrínyi Péter rövidesen hozzáfogott bátyja gyűjteményének fordításához, a horvát *Syrena*-kötetet pedig 1660-ban, Velencében jelentette meg. 1651 és 1655 között már bizonyosan nekifogott az átültetés munkájának. Az eposz első nyolc énekét tartalmazó, ma az Osztrák Nemzeti Könyvtárban őrzött szöveg maga sem teljes: az elejéről hiányzik az első ének kezdő hét versszak, a nyolcadik ének pedig a nyolcvanadik versszaknál megszakad. A kézirat 1671 után, a Zrínyi Péter kivégzését követő vagyonekobbzási eljárás során került Bécsbe: lehetetlen kideríteni, a fordításból mennyi készült el a 17. század ötvenes éveinek közepén. Zrínyi Péter az eposzt kezdetben szöveghűen fordította (a kéziratban például megtartotta az *Obsidio Szigetiana* versformáját), a nyomtatott kötet azonban mind formai jegyei tekintetében, mind szövegében jelentősen eltér az eredetitől.

A horvát *Syrena*-kötethez a két szövegváltozat és az eredeti viszonya ad kulcsot. A kötetet dolgozatomban egyrészt a Zrínyi-fivérek politikai önreprezentációjának szempontjából, másrészt pedig a horvát kötetet formáló irodalmi hagyomány felől vizsgálom.

A POLITIKAI HAZA ÉS AZ EREDET SZERINTI HAZA

Amikor 1637 és 1649 között a fivérek fokozatosan megosztották a Zrínyi-birtokokon, egyúttal a kulturális és politikai érdekszférákat is felosztották egymás között (BLAŽEVIĆ-COHA 2007: 139). Zrínyi Péternek az osztzkodás során a Velencei Köztársasággal, az Adriai-tenger partvidékével és török uralom alatti Boszniával határolt területen fekvő birtokrészek jutottak, ez a térség volt a török elleni harcának helyszíne is.

A *Syrena*-kötet fordítását Zrínyi Péter a horvát s a tengeremléki határőrvidék minden nemes származású, dicséretre és dicsőségre méltó bátor vitézének ajánlja. Mint írja, három okból cselekszi ezt: először, hogy a világ lássa, micsoda fiakat és vitézeket tart, nevel és becsül ez az ország, annak ellenére, hogy sokaktól elhagyatott és szinte semmibe vett állapotban vagyunk; másodsor, hogy e dicső tettekre mint tükörbe tekintve megismerjük, miként és milyen módon szükséges arra törekednünk, hogy keresztény hitünkért, hazánkért és az Úr iránti hűségünkért életünket, vérünket kiontani ne sajnáljuk; harmadszor azért, hogy vele együtt büszkélkedjenek és örüljenek azoknak maradéki, akik régen Zrínyi Miklós bánnal bátran, tisztességgel és szorgalmasan elnyerték a mennyben az örök koronát, mindig legnagyobbra tartva az igaz mondást: *Dulce pro patria mori*. (ZRINSKI 1957: 19)

A horvát *Syrena*-kötetben hangsúlyossá válik a katonai őrvidekhez tartozás és a horvátság tudata. A IV. éneknek azt a jelenét, amikor a szigeti kapitány a siklósi harcokban elesett hősokeket búcsúztatja, a korábbi szövegváltozat még szó szerint fordítja: „Kojim blagoslovom hoću vas dičiti, / kršćanski vitezi, š čim ću vas kinčiti?”(347)⁷, a nyomtatásban megjelent szöveg azonban a vitézeket már az ország horvát védelmezőinek nevezi: „Vitezi kršćanski, kruno človičanska, / glavari viteški, obrambo hrvacka” (86) A XIV. ének kezdő reflexiója szigeti kapitányt mint a katonai őrvidek Sarkcsillagát (tramontana pokrajinska) dicsőíti.

Noha Zrínyi Miklós magyarul, Zrínyi Péter pedig horvátul hozta létre irodalmi művét, Bene Sándor mindkét fivér kettős kötődésére figyelmeztet. Egyrészt a politikai értelemben vett hazához (*patria politica*), a Szent István-i államhoz

⁷ A horvát fordításra itt – és a dolgozat további részében – az irodalomjegyzékben megadott kiadás (ZRINSKI 1957) alapján hivatkozom.

tartozónak vallották magukat, másrészt eredeti hazájukhoz (*patria germana*) való hűségüket, tehát horvátságukat is kiemelték. A fivérek kettős kötődésében nem volt ellentmondás, hiszen a magyar politikai nemzetbe mind a horvát, mind a magyar nemesség beletartozott. Bene Sándor Zrínyi Miklósnak tulajdonítja azt az elképzelést, miszerint a magyar és a horvát nyelvű nemesség a vitézségben versenyez egymással. Ha egyformán vitézségre törekszenek, akkor ebben az erkölcsi értelemben kiegyenlítődik a két nemzet, a morális és a politikai nemzet határa ebben az eszményi állapotban egybeesik. Ezért van az, hogy minél inkább „horvát” Zrínyi Péter műve, a politikai nemzetfogalom szerint annál inkább „magyarrá” válik (BENE 2015: 3, 5).

AZ ÖSSZHANG IKONOGRÁFIÁJA

A horvát kötetet, akárcsak a magyart, összefoglaló, *antiporta* szerepű díszcímlap nyitja meg. Margarita Sveštarov-Šimat szerint a horvát kötet díszcímlapját a két fivér kulturális öntudatát, feladatát megjelenítő „ikonográfiai simulacrum”-nak kell tartanunk, mely a Zrínyi-fivérek más önreprezentációihoz hasonlóan a fivérek összhangja és egyetértése mellett önként vállalt sorsukat is kifejezi. (SVEŠTAROV-ŠIMAT 2012: 353).

Giacomo Piccini metszetének bal alsó sarkában Zrínyi Péter pajzsokkal díszített hajója úszik, kifeszülő vitorláján a könyv címét olvassuk, *Adrianszkoga mora Syrena: groff Zrinszki Petar*, az árboc tetejére csavarodó szalagon pedig a fordító-szerző jelmondatát: *Vincere aut mori*. A bárkát két oldalról tengeri lények fogják közre, a baloldali, a Zrínyi Péternek kulcsot nyújtó triton izmos hátát fordítja a kép szemlélője felé, a neki koronát és borostyánkoszorút (vagy aranyláncot?) felkínáló szirént oldalról, a kagylókürtöt fújó másik tritont pedig szemből látjuk. A kép jobb felső sarkában, öccse bárkáját valamelyest maga mögött hagyva Zrínyi Miklós kagylószerű hajója halad, oldalán a két szirénnel. A vitorla felirata nagy betűkkel hirdeti a hajó kormányosának jelmondatát: *Sors bona nihil aliud*. A tengerben további szirének ringatóznak, arra várva, hogy feltartóztathassák a hajókat, egyikük tanácstalanul széttárja karját, hiába próbálna odaúszni, mindkét hajó túlságosan messze van tőle. A kép jobb szélének teljes felületét a part csipkézett körvonalai foglalják el, a közeli szirénfigurákhoz képest alacsony domborzatot, egy zászlós erőd kicsinyített képmását látjuk, tornyán horvát zászlóval. A politikai program mellett azonban a díszcímlap poétikai állástfoglalást is megfogalmaz. A címlapkép bal felső sarkában angyalfigura – a Fama – fúj harsonát, a teste és hangszere köré tekeredő szalagon a következő latin mondat foglalja össze a horvát *Syrena*-kötet intencióját:

Phoebus avet speculo Felicia vela tueri. A metszeten látható, a tengeren átkelő két hajó egyszerre jeleníti meg a költészet világot harmonizáló képességét és a harmonikus világot, amelyet a költészet példája teremt.

HORVÁT PETRARKIZMUS

Zrínyi Péter saját erudícióját kicsinyelve jegyzi meg kötete ajánlásában, nem törekedett arra, hogy Zrínyi Miklóssal, a bátyjával versengjen, aki fáradhatalan munkával és szorgalmas figyelemmel sok magyar, latin, olasz krónikából sokak számára dicső példaként és tanulságul ugyanezt a históriát elkészítette és lejegyezte. Ellenkezőleg, a költő célját nem adja sorról-sorra vissza, bátyja munkáját csupán követi, a magáét hozzá igazítja. Néhány bekezdéssel később azt is kijelenti, nem deákként (dijak) alkotta meg munkáját, tehát az eredeti mű imitációs eljárásainak visszaadására nem törekedett.

Zrínyi Miklós kötetében az önreflexív helyeken az *enargeiára*, a nyelv látványokat teremtő képességére játszik rá, ebben is Marinót követve. Zrínyi Péter horvát szövege a keletkező művet nem látványként jeleníti meg. A XIV. ének felütését híven fordítja, a versszak folytatásában azonban az eposzelbeszélést a hajózás képe helyett a felhangzó hang metaforájával jelöli: „Ovo sada dična shaja zvezda Zrinska, / ovo tramontana jaka pokrajinska, / Ovo j' pisam ravna, moja rič slovinska, / dugo od nê tmina ostanti maglinska.” (247). Az elbeszélő az *Obsidio* utolsó, számozatlan versszakának fordításában sem a látványt (a dédapa mártírhalálát, melyet a vérrel írt subscriptio metaforája jelenít meg), hanem a felhangzó éneket ajánlja Istennek: „Ti, Bože, u svemu popivkinu ovu / primi, po krvnom ku popisah slovu” (279)

Az újabb értelmezések hívták fel a figyelmet arra, hogy a magyar Syrena-kötet kisebb verseiben a beszélőnek az eposzban kibontakozó identitásmintával megegyező önazonossága bontakozik ki. A kötetben megszólaló Én irodalmi beszédmódokkal azonosul, majd rendre elhatárolódik tőlük. Az eposz kezdetén kijelenti: „Én, az ki azelőtt ifjú elmével / Játszottam szerelemnek édes versével / Küszködtem Viola kegyetlenségével; / Mastan immár Mársnak hangasabb versével, // Fegyvert s Vitézt éneklek, Török hatalmát / Ki meg merte várni Szulimán haragját” (ZRÍNYI 1980: C2), az *Ariánna* sírásában pedig így beszél: „Én Márst énekelek haragos fegyverrel, / Kínzó szerelmemet, hogy felejtsem evvel” (ZRÍNYI 1980: Nn6) Az irodalmi megszólalásmódok kötetbeli versengését az Orpheusz-versek és a feszülethez szóló himnusz dönti el. Orpheuszhoz, a mitológiai hőshöz a korban a mértéktelen szerelem képzete társult. Zrínyi első feleségét, Draskovich Mária Eusebiát gyászolja Orpheusz szerepébe bújva.

Első Orpheusz-versének énje a veszteség távlatából egyrészt a végtelen, a kedves halálával nem múló szerelmet fejezi ki, másrészt azonban, amikor a halál különböző változatait idézi fel, a pogány halálképzeteken áttűnik az Isten hatalmában lévő, keresztény halál képze is. A szerelem nem morális értelemben, hanem a transzcendencia hatalmához képest bizonyul kevésnek ahhoz, hogy az emberi identitás alapjává lehessen. A himnuszban az Istenhez forduló beszéd, éppen az Isten és ember viszonyának alapvető asszimetriája miatt, olyan helyzetnek bizonyul, melyből lehetetlen kilépni. Az elbeszélő számára a hősi halál ennek a bizonyosságnak a távlatából válik az egyetlen vállalható sorsmintává. Az önreprezentáció egyik oldalát a merész imitációs eljárások jelentik, másik oldalát pedig az, hogy a kötetbeli önmegjelenítés a historia legmagasabb hivatását tölti be: exemplummá válik az olvasó számára. Az identitásminta kijelölése nem teszi érvénytelenné a kötet irodalmi megszólalásmódjait, a mű és a majdani hősi tett a *Peroratio* szerint a hírnév keresésének két egyenértékű módja.

Az eposzt kísérő kisebb költeményeket, ugyanúgy, ahogyan az eposz önreflexív helyeit, Zrínyi Péter a versén egységes szólamává alakítja át. Kötetéből feltehetően azért maradt ki a magyar Syrena-kötetben az *Ariánna sírására* következő címtelen, bukolikus költemény, mert Tityrus és Viola párbeszédét lehetetlen volt egyetlen szólamba foglalni. Az ekhós-versből Zrínyi Péter csupán a második, a verset záró canzenottát fordítja, a költemény első felében a nimfa a műfaj szabályai szerint visszhangozza a strófák záró rímeit.

Az Orpheusz-versek első darabja Zrínyi Péter fordításában a mitológiai hős panaszává egyszerűsödik. A versbeli beszélő egyértelműen reménykedik Eurüdiké viszontlátásában. Elsőként lantját szólítja fel, ne hallgasson, gyászában egész éjjel ne aludjon, Apollótól és Biblistől egyaránt hangja megsokszorozását kéri: „pomozi, Apolo, / dragoga plakati” (287), „I ti Bibliš voda, / pomozi mi sada / suzami zvirati” (288). A költeményben Eurüdiké szépségének és a versén állapotának leírása aposztrophékkal váltakozik. A beszélő a mitológiai hősöktől és természeti jelenségektől ugyancsak hangja megsokszorozását kéri. A vers záradékában a hangos Echóhoz fordul, kéri, ne legyen rá irigy, hogy ő mint a madár énekelhessen, mint társ a társát, akit látni szeretne, szólongathassa: „I ti, Eho glasni, / moj posle žalostni, / nemoj mi zavidit, // da kot ptica spivam, / drug druga zazivam, / koga želim vidit.” (290)

Az antik auktorok és a kortárs barokk olasz szerzők anyanyelvi imitációjának hiánya fordításának legszembetűnőbb jegye. A horvát befogadók a kötet kisebb verseiben a népszerű petrarkizmus jegyeire ismerhettek, pedig a kötet művelt olvasói az eredeti mű Marino-imitációira is fogékonyak lettek volna. A 15. század harmadik harmadától a tenger melléki városokban egyaránt virá-

goztak a horvát nyelvű petrarkista líra, a dráma és az epika változatai, később pedig a barokk irodalom. Perirat bizonyítja, hogy Giambattista Marino erotikus líráját Dubrovnikban már 1602-ben olvasták, hamarosan fordítói és követői is akadtak (ZOGOVIĆ 1995: 39-41).

A DÉLSZLÁV EPIKUS HAGYOMÁNY

Franjo Miklošić, amikor egy 1663-as, azóta elveszett kézirat nyomán a 19. század közepén közzétette a Szilágyi Mihály konstantinápolyi fogságát elbeszélő hosszúsoros éneket, úgy vélte, az ének lejegyzője Zrínyi Péter lehetett. (BOŠKOVIĆ-STULLI 1973) Az *Opsada sigetska* szövegét a délszláv epikus hagyomány jegyei is formálják. A IX. ének hősei, Radivoj és Juranics bajtársi viszonyát ugyanúgy a pobratim fogalma jelöli, mint például Králjevic Markó és Szibinyanin Jánkó barátságát a hősi énekekben. A szigeti várat ostromló török harcosok vörösbort (rujno vino) isznak, Cumilla pedig a XII. énekekben könyvet (knjiga) ír Delimánnak, mint az epikus költészet hősei. A záróversszakban Zrínyi Péter eposzát a hősi énekek közkeletű nevével nevezi meg (popivkinja). A hősi epikát különös módon a kisebb költemények is imitálják, Ariánna (a heroida antik műfajában!) a tengert állandó szókapcsolattal (sinje more) szólítja meg

Az abban az időben még szinte csak orálisan élő hősi énekek azonban elsősorban közvetve, a dalmát városokban kiformalódott epikus költemények példájára alakítja Zrínyi Péter szövegét. Zrínyi Péter ugyanúgy, ahogyan Zrínyi Miklós, historiának nevezi eposzát. Petar Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (1568) című munkájában, melyben egy Hvar szigete környékén tett, több napos hajókirándulást beszél el, az őt elkísérő két halász szerb módú énekét is feljegyzi. Barátjának, Mikša Pelegrinovićnak írt levelében, melyhez az énekek kottáit is mellékelte, azt válaszolja azoknak, akik szerint a halászok énekét saját verseivel kellett volna helyettesítenie: históriát írt, s mindenki tudja, hogy ezek az énekek ugyancsak az igazságot beszélik el. (HEKTOROVIĆ 1874: 54-55) Ivan Gundulić tassói elvek alapján megalkotott eposzába, az *Osmanba* helyenként a bugaršćák formulakészletét építi be. (BOJOVIĆ 2015: 323). Ugyanígy tesz Zrínyi Péter is.

Ahogyan a hősköltészet állandó szókapcsolatainak felhasználása a horvát reneszánsz és barokk műepika ismeretét jelzi, ezt bizonyítják a *slovin* népnévből képzett jelzők is az eposzban.

A „szlávág”-nak azt a fogalmát, melyre a dubrovnikai és a tengeremléki szerzők irodalmi műveikben rendre hivatkoznak, a nemzet történet és az epikus hagyomány elemeire egyaránt támaszkodó városi történetírók dolgozták ki: Mauro Orbini, a dubrovnikai bencés szerzetes 1601-ben kiadott *Il regno*

degli Slavi (A szlávok királysága) című munkájában, Jakov Lukarević olaszul írt Dubrovnik-történetében (*Copioso ristretto de gli annali di Ragusa libri quattro*, 1605), Ludovik Crijević Tuberon latin nyelvű, nyomtatásban először 1603-ban megjelent *Commentarii de temporibus suis* című művében, melynek ötödik könyve Dubrovnik történetét tekinti át.

Zrínyi Péter eposz-fordításának egyik legfigyelemreméltóbb vonása, hogy az elbeszélő arra a szláv önszemléletre hivatkozik, amely a tengerparti városokban jött létre, olyan munkákban, melyek a rendi reprezentáció jegyeit nem tartalmazzák. A szövegalkítás módja ezen a ponton visszavezet a kontextus kérdéséhez. Kérdésként marad meg, hogy Zrínyi Péter kötetében a városi művekben kiformalódott önszemlélet hogyan kapcsolódik a morális nemzethez való tartozás tudatához.

Források

Petar ZRINSKI 1957 [1660]. *Adrijanskoga mora Sirena*. ured. Tomo Matić. Zagreb: Jazu (Stari pisci hrvatski, knj. 32.)

ZRÍNYI Miklós 1980 [1651]. *Adriai tengernek Syrenaia: Groff Zrini Miklós*. Budapest: Helikon-Akadémiai.

Irodalom

BENE Sándor 2015. *Orfeji na Jadranu. O pjesništvu Nikole i Petra Zrinskog*. = *Književna smotra*, 47 (177/3). 31–44.

Zrinka BLAŽEVIĆ, Suzana COHA 2007. Zrínyi Péter - a hősteremtés irodalmi modelljei és stratégiái. ford. BENE Sándor. In: *A Zrínyiek a magyar és horvát históriában*. szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Budapest: Zrínyi Kiadó. 137–164.

Zlata BOJOVIĆ 2015 [2014]. *Istorija dubrovačke književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruha.

Maja BOŠKOVIĆ-STULLI 1973. *Popevka od Svilojevića*. Iz ostavštine Petra Zrinskog“ = *Narodna umjetnost* 9, 1. 23–38.

Petar HEKTOROVIĆ 1874 [1568], *Pismo Mikši Pelegrinoviću*. In: *Stari pisci hrvatski*. Zagreb: JAZU. 54–

Margarita SVEŠTAROV-ŠIMAT 2012. *Dioskurska ikonografija braće Nikole i Petra Zrinski u 17. stoljeću (Zrinska concordia u metafori i alegoriji)*. In: *Susreti dviju kultura*. Obitelj Zrinski u mađarskoj i hrvatskoj povijesti. Zbornik radova. ured. Sándor BENE, Zoran LADIĆ, Gábor HAUSNER. Zagreb: Matica hrvatska. 353–382.

Mirka ZOGOVIĆ 1995. *Marino i dubrovačka književnost*. Novi Sad: Matica srpska.

Čila UTAŠI

HRVATSKI PREVOD EPA NIKOLE ZRINSKOG OBSIDIO SZIGETIANA

Petar Zrinski hrvatski prevod zbirke svoga brata, koji je pod naslovom *Adriai tengernek Syrenaia* objavljen 1651. godine, je izdao 1660. godine, u Veneciji. Prevodom je započeo u periodu između 1651. i 1655. godine, na ovaj period se, naime, datira autografski rukopis, danas čuvan u Beču, koji sadrži prevod prvih osam pevanja epa *Opsidio Szigetiana*. Na početku se Petar Zrinski trudio da načini veran prevod, međutim u u štampanoj verziji svoga epa je već ugradio elemente epova nastalih na Primorju. Studija, opisjući društveni i kulturalni kontekst prevoda, traži odgovor na razlike između prvobitne i kasnije forme ovog prevodnog teksta.

Ključne reči: *Obsidio Szigetiana*, Nikola Zrinski, Petar Zrinski, hrvatski prevod, samoreprezentacija, politički program

Csilla UTASI

CHROATIAN TRANSLATION OF THE OBSIDIO SZIGETIANA

Péter Zrínyi published the Croatian translation of his brother's, Miklós Zrínyi's volume entitled *Adriai tengernek Syreneaia* [The Siren of the Adriatic Sea] from 1651. Péter Zrínyi started the translation in the period between 1651 and 1655, at this time is datable the autograph manuscript containing the translation of the first eight songs of *Obsidio Szigetiana*, today preserved in Vienna. As long as he aimed at accurate translation, granted the Croatian text of the printed epic with the features of the epics prospering in the littoral cities. By the exposure of the social and cultural context of the translation, the study is in search of the reason for the difference between the two readings following each other in time.

Keywords: *Obsidio Szigetiana*, epic, Miklós Zrínyi, Petar Zrinski, croatian translation, self-representation, political program